

สถาปัตยกรรมปฏิสังขาร และภูมิทัศน์วัฒนธรรม: ชุมชนมีสยิดบางกอกน้อย

Primary Messages System and Cultural Landscape: Bangkok Noi Mosque Community

วนิดา หนุ่มสุข

หลักสูตรภูมิสถาปัตยกรรม ภาควิชาสถาปัตยกรรมและการวางแผน

สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง

Wanida Numsuk

Landscape Architecture,

King Mongkut's Institute of Technology Ladkrabang

Email: wanida.nu@kmitl.ac.th

Received: 15/06/2019 Revised: 29/10/2019 Accepted: 04/11/2019

บทคัดย่อ

ชุมชนมัสยิดบางกอกน้อยเป็นชุมชนมุสลิมดั้งเดิมที่มีประวัติความเป็นมายาวนานตั้งแต่ยุคสุโขทัยเป็นราชธานี จนมาถึงกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นพื้นที่ภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่โดดเด่นจากทั้งพื้นที่ตั้งภูมิฐาน วัฒนธรรมที่มาจากศาสนาอิสลาม ผสมผสานกับความเป็นชุมชนคนไทยที่ตั้งอยู่ริมน้ำ มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นมากมายกับชุมชนแห่งนี้ ทั้งปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก จากการศึกษาพฤติกรรมการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ตามหลักสถาปัตยกรรมปฏิสัมพันธ์ ด้วยการลงพื้นที่เพื่อสังเกตการณ์บริบทพื้นที่ภูมิทัศน์และรูปแบบวัฒนธรรมในชุมชนมัสยิดบางกอกน้อยนี้ พบว่ารูปแบบของภูมิทัศน์ในชุมชนที่เปลี่ยนไปตามกาลเวลา มีความสัมพันธ์โดยตรงทั้งกับวัฒนธรรมอิสลาม ซึ่งประกอบด้วยพฤติกรรม หรือวิถีชีวิตของคนมุสลิมในชุมชน และความสัมพันธ์กับธรรมชาติ ในอดีตพฤติกรรมการสร้างปฏิสัมพันธ์ การสร้างสังคม การดำรงชีพ การสร้างขอบเขต การเรียน การเล่น การป้องกันตัว และการปรับตัว ของคนในชุมชนนี้มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติเป็นอย่างมาก ต่างกับปัจจุบันที่การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันระหว่างธรรมชาติและชุมชนหายไป ในขณะที่พฤติกรรมการให้ความสำคัญต่อสถานภาพในสังคม และการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมตามกาลเวลาของคนในชุมชน ยังคงมีเอกลักษณ์อยู่ ส่งผลต่อพื้นที่ทางกายภาพที่ยังสื่อถึงความเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนมุสลิมนี้ได้อย่างชัดเจน

คำสำคัญ: สถาปัตยกรรมปฏิสัมพันธ์ พฤติกรรมมนุษย์ ภูมิทัศน์วัฒนธรรม ชุมชนมุสลิมริมน้ำ

Abstract

Bangkok Noi Mosque Community has a very long and important history from Sukhothai to Rattanakosin's period. Moreover, it is a splendid cultural landscape because of specific location, Islamic culture and Thai riverside community. There are a lot of changes in this community causes by both inside and outside conditions. The result of study from observation in landscape areas and culture in this community, there is a coexistence of human behavior, which can be called Primary Message System (PMS). It is clear that changes of landscape in the period of time is directly related to Islamic culture, including behaviors or Muslim's way of life and to the relationship with nature. A long times ago, the behaviors; interaction, association, subsistence, territoriality, learning, playing, defense and exploitation of community people are completely related to nature. Unlike at present, a relationship between community and the nature has disappeared. However, the behavior; bisexuality concept and temporality of people still have strong identity. As a result, the physical area clearly conveys the meaning of cultural landscape of this Muslim community.

Keywords: Primary Message System, human behavior, cultural landscape, Muslim's riverside community

1. บทนำ

ชุมชนดั้งเดิมที่ตั้งอยู่บริเวณริมน้ำเจ้าพระยามีอยู่จำนวนมาก มีประวัติความเป็นมาและความสำคัญกับอาณาจักรไทยแตกต่างกัน ชุมชนมัสยิดบางกอกน้อยเป็นหนึ่งในชุมชนดังกล่าวที่มีความชัดเจนของภูมิทัศน์วัฒนธรรมจากทั้งเอกลักษณ์ของภูมิฐานที่ตั้ง และเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมประเพณี

พื้นที่ตั้งชุมชนนี้มีความเปลี่ยนแปลงชัดเจนจากธรณีสัณฐาน ที่เคยเป็นทะเลมาก่อน จนเมื่อเวลาเปลี่ยนแปลงมีตะกอนทับถมเป็นพื้นที่ลุ่มน้ำ และมีลำน้ำไหลผ่านสู่ทะเลอ่าวไทย การตั้งถิ่นฐานจึงได้เกิดขึ้นเรียงรายไปตามลำน้ำเจ้าพระยา ในลักษณะเรือนแพค้าขายริมน้ำ ผ่านยุคสำคัญทางประวัติศาสตร์มากมาย ทั้งเหตุการณ์ขุดคลองลัดแม่น้ำเจ้าพระยา ทำให้ลำน้ำแคบลงเป็นคลองบางกอกน้อย ผ่านช่วงเสียกรุงศรีอยุธยาทั้งสองครั้ง สู่การเปลี่ยนราชธานีเป็นกรุงธนบุรี จนกระทั่งคราวย้ายราชธานีไปยังกรุงรัตนโกสินทร์ ทำให้ชุมชนมีการรวมตัวมากขึ้นจากทั้งมุสลิมที่อพยพหนีภัยมา และมุสลิมในพื้นที่ดั้งเดิม เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นชุมชนค้าขายอย่างชัดเจน นอกจากนี้เหตุการณ์สำคัญคือการก่อสร้างทางรถไฟ ทำให้ชุมชนถูกย้ายไปยังอีกฝั่งคลอง เหตุการณ์สงครามมหาเอเชียบูรพาที่ก่อความเสียหาย และการพัฒนาระบบโครงสร้างเมืองใหม่ ภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ มาจนยุคเศรษฐกิจฟองสบู่ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ทางกายภาพคือระบบโครงข่ายถนน และมูลค่าของพื้นที่ดิน (กุสุมา รักษมณี, 2554; สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์, 2558; สำราญ ผลดี, 2561) ระยะเวลาอันยาวนานนี้ส่งผลให้ชุมชนเกิดการปรับตัวเรื่อยมา ปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้ชุมชนนี้ยังคงความเป็นเอกลักษณ์อยู่ คือ วัฒนธรรมหรือวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลง และปรับตัวไปพร้อมกับพื้นที่ภูมิทัศน์ หรือรูปแบบภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนแห่งนี้นั่นเอง

การศึกษาพฤติกรรมการเกิดวัฒนธรรมของชุมชนมัสยิดบางกอกน้อยนี้ จึงมีความสำคัญ เพราะทำให้ทราบถึงรูปแบบของภูมิทัศน์ในชุมชนที่เปลี่ยนไป ที่นอกจากจะมีความสัมพันธ์โดยตรงทั้งกับวัฒนธรรม พฤติกรรม หรือวิถีชีวิตของคนมุสลิมในชุมชนแล้วนั้น ยังมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างมากด้วย โดยทฤษฎีที่ถูกนำมาวิเคราะห์คือ สถาปัตยกรรมปฏิสัมพันธ์ (Edward T. Hall, 1959 อ้างถึงใน ทิพย์สุดา ปทุมานนท์, 2549) ได้แก่ พฤติกรรมของมนุษย์ในรูปแบบต่าง ๆ 10 พฤติกรรมที่เกิดขึ้นในการอยู่ร่วมกัน และเป็นรูปแบบพื้นฐานของวิถีชีวิตที่สร้างให้เกิดวัฒนธรรมในชุมชนหนึ่ง ๆ เมื่อทำความเข้าใจในแต่ละพฤติกรรมนี้แล้ว ทำให้สามารถวิเคราะห์รูปแบบพื้นที่ภูมิทัศน์วัฒนธรรม ที่เกิดการเปลี่ยนแปลงได้

2. วัตถุประสงค์ของการศึกษา

ทำความเข้าใจการเกิดภูมิทัศน์วัฒนธรรมในชุมชนมัสยิดบางกอกน้อย ด้วยการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมหรือวิถีชีวิตการอยู่ร่วมกันของคนในชุมชน กับพื้นที่ทางภูมิทัศน์ที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย ในอดีตถึงปัจจุบัน ซึ่งการถอดบทเรียนนี้จะเป็นอย่างสำหรับการทำความเข้าใจชุมชนที่มีบริบทใกล้เคียงกัน และนำไปสู่การออกแบบเพื่อดำรงไว้ซึ่งอัตลักษณ์ และรักษาความยั่งยืนของวัฒนธรรมชุมชนใด ๆ ก็ตาม ในยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป

3. พื้นที่ศึกษา

ชุมชนมัสยิดบางกอกน้อย ได้แก่ พื้นที่ชุมชนมุสลิมริมคลองบางกอกน้อยฝั่งเหนือ โดยรอบมัสยิดบางกอกน้อย (มัสยิดหลวงอัลฮอริซูนนะ)

ภาพที่ 1 แผนที่ดาวเทียมแสดงพื้นที่ศึกษา ชุมชนมัสยิดบางกอกน้อย (Google Map, 2562)

4. แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

4.1 สถาปัตยกรรมปฏิสัมพันธ์ (Primary Message System)

คำว่า สถาปัตยกรรมปฏิสัมพันธ์ (ทิพย์สุตา ปทุมานนท์, 2549) เป็นคำภาษาไทยที่ใช้เรียกแทนทฤษฎีพฤติกรรมการณ์อยู่ร่วมกัน (Primary Message System) (Edward T. Hall, 1959) เนื้อหาของทฤษฎีนี้คือรูปแบบพฤติกรรม หรือวิถีชีวิตขั้นพื้นฐานของมนุษย์ที่มาอยู่ร่วมกัน และสร้างให้เกิดวัฒนธรรมในพื้นที่หนึ่งประกอบไปด้วยพฤติกรรม 10 รูปแบบดังนี้

- 4.1.1 การปฏิสัมพันธ์ (Interaction) หมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติหรือพื้นที่ภูมิทัศน์ มาจากการตั้งถิ่นฐาน การอยู่อาศัย โดยมีผลกระทบซึ่งกันและกัน
- 4.1.2 การสร้างสังคม (Association) หมายถึง พฤติกรรมสื่อสาร การอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัว หมู่คณะ เป็นชุมชน
- 4.1.3 การดำรงชีพ (Subsistence) หมายถึง การประกอบอาชีพเพื่อดำรงชีวิต และอาจนำไปสู่เอกลักษณ์ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น
- 4.1.4 การให้ความสำคัญต่อสถานภาพในสังคม (Bisexuality Concept) หมายถึง รูปแบบการปฏิบัติต่อเพศสภาพ และวัยที่ต่างกัน นำไปสู่การให้ความสำคัญ การเคารพ การให้เกียรติ และการกำหนดหน้าที่ที่ต่างกัน
- 4.1.5 การสร้างขอบเขต (Territoriality) หมายถึง พฤติกรรมที่นำไปสู่การรับรู้ถึงขอบเขต ได้แก่ การสัญจร การเลือกทำเลในการสร้างที่อยู่อาศัย ทำกิจกรรม สร้างศาสนสถาน
- 4.1.6 การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมตามกาลเวลา (Temporality) หมายถึง วิถีชีวิตประจำวันที่สามารถเปลี่ยนแปลงตามเวลา ไปจนถึงวิถีชีวิตในช่วงเวลาพิเศษ ได้แก่ การจัดเทศกาล งานประเพณีต่าง ๆ

- 4.1.7 การเรียนรู้ (Learning) หมายถึง วิธีการเรียนรู้เพื่อการอยู่รอด ทั้งในรูปแบบที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ
- 4.1.8 การเล่น (Play) หมายถึง กิจกรรมการเล่น โดยเฉพาะของวัยเด็ก ที่จะปรากฏขึ้นเมื่อเกิดการอยู่ร่วมกัน
- 4.1.9 การป้องกัน (Defense) หมายถึง การสร้างความปลอดภัยในการอยู่อาศัย ทั้งในรูปแบบพื้นที่ และการกำหนดข้อตกลงร่วมกัน เช่น กฎหมาย
- 4.1.10 การปรับตัว (Exploitation) หมายถึง การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมให้เป็นไปตามสภาพธรรมชาติ สภาพภูมิทัศน์ ตลอดจนลักษณะทางสังคมที่เปลี่ยนไป

4.2 ภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Cultural Landscape)

ความหมาย และประเภทของภูมิทัศน์วัฒนธรรมนั้นมีหลากหลายขึ้นอยู่กับคำจำกัดความของแต่ละแหล่ง ไม่ว่าจะเป็นองค์การยูเนสโก (UNESCO) สภายุโรป (Council of Europe) หน่วยงานระดับชาติของสหรัฐอเมริกา (National Parks Service, NPS) และอีกมากมาย ขึ้นอยู่กับการนำไปใช้งาน

ในการศึกษารั้วนี้ขอให้ความหมายของภูมิทัศน์วัฒนธรรม ว่าเป็นลักษณะเด่นและรูปธรรมที่เป็นผลของปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ โดยองค์ประกอบดังกล่าวถูกสร้างโดยมนุษย์ที่ถูกทับซ้อนกันลงบนภูมิทัศน์ และสร้างลักษณะเฉพาะลงบนพื้นที่นั้น ๆ มีเวลาเป็นสื่อกลางในการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของภูมิประเทศให้กลายเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรม (อนุวัฒน์ การถัก และทรงยศ วีระวิมาศ, 2558; Watson et al., 2008; Carl Sauer, 2009; Jessica Brown et al., 2009) ภูมิทัศน์วัฒนธรรมจึงไม่ใช่ภาพหยุดนิ่งที่สวยงาม แต่มีการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา โดยแสดงให้เห็นถึงวิวัฒนาการทางสังคม และการตั้งถิ่นฐานภายใต้ข้อจำกัดของสภาพแวดล้อมตลอดจนแรงผลักดันทางด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ ทั้งจากภายใน และภายนอก สรุปได้ว่าหลักในการพิจารณาว่าพื้นที่หนึ่งเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมอย่างไร ได้แก่

1. มีธรรมชาติเป็นรากฐานของมรดกทางวัฒนธรรม
2. ภูมิทัศน์เป็นบริบทของกิจกรรมมนุษย์
3. มีเอกลักษณ์ของท้องถิ่น และวัฒนธรรมที่สามารถเชื่อมโยงกับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในภูมิทัศน์ ทั้งรูปธรรม และนามธรรมที่สามารถรับรู้ได้ (Sense of Place)

5. วิธีการศึกษา มีขั้นตอนหลัก ๆ 3 ขั้นตอนดังนี้

5.1 การรวบรวมข้อมูลเบื้องต้น

ครอบคลุมในเรื่องทฤษฎีต่าง ๆ ได้แก่ ภูมิทัศน์วัฒนธรรม และทฤษฎีสถาปัตยกรรมปฏิสัมพันธ์ว่าด้วยเรื่องรูปแบบพฤติกรรมที่สร้างสรรควัฒนธรรมในพื้นที่รวมไปถึงประวัติศาสตร์ หรือภูมิหลังของชุมชนมุสลิมรอบมัสยิดบางกอกน้อย ทั้งสภาพภูมิทัศน์ฐานเดิมและปัจจัยต่าง ๆ ที่ส่งผลต่อการอยู่อาศัยของชุมชน

5.2 การสังเกตการณ์ในพื้นที่ศึกษา

ลงพื้นที่เพื่อสำรวจข้อมูล ได้แก่ รูปแบบพฤติกรรม วิถีชีวิต และลักษณะพื้นที่ทางกายภาพรวมไปถึงสภาพภูมิทัศน์ในชุมชน ด้วยวิธีสังเกตการณ์ (Observation)

6.1.4 พ.ศ. 2310-2325 สมัยกรุงธนบุรี - ชุมชนมัสยิดบางกอกน้อยรวมตัวกัน

ในสมัยกรุงธนบุรี เมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงกอบกู้เอกราชคืนจากพม่าได้ ภายหลังจากการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สอง และทรงเลือกเมืองธนบุรีเป็นราชธานี ธนบุรีจึงยกสถานะขึ้นเป็นศูนย์กลางทางอำนาจไป ในที่สุด มีการรับชาวมุสลิมเข้ามาบริหารราชการในการทหารและการคลัง และการมหายาไทยจำนวนมาก โดยชาวมุสลิม บางกอกน้อย อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในกรุงเทพมหานครทั้งอพยพมาจากกรุงศรีอยุธยาโดยล่องแพหนีภัยสงคราม มาผูกแพบริเวณฝั่งใต้ของคลองบางกอกน้อย รวมกับชุมชนที่ตั้งอยู่บริเวณคลองบางกอกน้อยแต่ดั้งเดิม โดยรูปแบบ การตั้งถิ่นฐานของชุมชนมุสลิมริมคลองบางกอกน้อยในอดีตที่มีลักษณะเป็นบ้านเรือนอยู่ริมน้ำ มีวิถีชีวิตสอดคล้องกับ เส้นทางน้ำทั้งการอยู่อาศัย การประกอบอาชีพ รวมถึงวิถีวัฒนธรรม สอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานของ ชุมชนหรือหมู่บ้าน (กุสุมา รักษมนี, 2554)

6.1.5 พ.ศ. 2325-2398 สมัยรัตนโกสินทร์ - ชุมชนบางกอกน้อยรวมตัวชัดขึ้น

สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชครั้งย้ายราชธานีไปยังรัตนโกสินทร์ ยังมีกลุ่มชาติพันธุ์มุสลิม จำนวนมากไม่ได้ย้ายชุมชนตามไปด้วย หากแต่ยังคงรวมตัวกันอย่างเหนียวแน่นอยู่ที่ฝั่งตะวันตกซึ่งไม่ถึงกับถูกทิ้งร้าง แต่อย่างใด เพราะยังคงถูกใช้เป็นที่ประทับของพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูงหลายพระองค์ อย่างไรก็ตามความเป็น เมืองรองนั้นก็เป็ปัจจัยสำคัญหนึ่งในการทำให้พื้นที่กรุงเทพฯ ฝั่งตะวันตกกลายเป็นที่ตั้งถิ่นฐานบ้านช่องของผู้คนต่างถิ่น ที่ชัดเจนมากขึ้น นอกจากนี้พื้นที่ดังกล่าวเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว กลายเป็นพื้นที่สำหรับการพักอาศัย เมืองนอน ย่านการค้าไปในที่สุด

6.1.6 พ.ศ. 2398-2446 สนธิสัญญาเบาว์ริง - การเปลี่ยนแปลงเป็นชุมชนแห่งการค้าขาย

ในยุคที่ประเทศสยามทำการลงนามในสนธิสัญญาเบาว์ริงนั้น สังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก กลายเป็นสังคมแห่งการค้า และด้วยความที่พื้นที่ของธนบุรีที่มีความอุดมสมบูรณ์ อยู่ติดกับพระนคร จึงทำให้กลายเป็น พื้นที่หลักในการทำเกษตรและเป็นย่านการค้าสำคัญ นอกจากนี้ด้วยรูปแบบที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างมากอันเนื่องมาจาก สนธิสัญญาเบาว์ริง ส่งผลให้เกิดกระแสการหลั่งไหลวัฒนธรรมแบบตะวันตกเข้ามา รูปแบบวิถีชีวิตแบบเดิม ๆ ที่มีความเป็นอยู่แบบเรียบง่าย ใช้ชีวิตอยู่ตามริมน้ำ เป็นทั้งการสัญจรไปมา รวมถึงอยู่อาศัย การทำมาหากินก็เป็นเพียง แบบพออยู่พอกิน จำเป็นต้องปรับเปลี่ยนไปตั้งแต่ระดับเจ้าขุนมูลนายจนถึงระดับชาวบ้าน เพื่อปรับรับกับกระแสวัฒนธรรม ตะวันตก

6.1.7 พ.ศ. 2446-2475 วิวัฒนาการรถไฟ - การย้ายชุมชนไปยังอีกฝั่งคลอง

รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชดำริที่จะสร้างทางรถไฟจากกรุงเทพฯ ไปเพชรบุรี และทรงมีพระราชประสงค์ ที่จะใช้พื้นที่ตรงบริเวณปากคลองบางกอกน้อยนี้เป็นที่ตั้งของสถานีรถไฟต้นทาง จึงแลกที่ดินฝั่งตรงข้ามซึ่งเป็น อยู่เรือหลวงกับชุมชนมุสลิม โดยพระราชทานที่ดินรวมถึงพระราชทานทรัพย์สินส่วนพระองค์เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการก่อสร้าง มัสยิดแห่งใหม่ จึงทำให้ชุมชนมุสลิมย้ายไปอยู่ข้างอุ้งเรือตั้งแต่เวลานั้นจนถึงปัจจุบัน (สำราญ ผลดี, 2561) ซึ่งเมื่อมี เส้นทางรถไฟตัดผ่าน รวมถึงนโยบายการห้ามจอดแพกีดขวางเส้นทางน้ำ ชุมชนที่อยู่บริเวณปากคลองบางกอกน้อย ในอดีตจึงเปลี่ยนมาเป็นย่านที่พักอาศัย (สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์, 2558) เมื่อชุมชนมุสลิมได้ย้ายข้ามฝั่ง คลองบางกอกน้อยมาที่ฝั่งเหนือแล้ว ก็ได้ขยายตัวออกไป อาศัยอยู่ในเรือนริมฝั่งคลอง รวมไปถึงในเรือนแพริมน้ำ เรียงรายกันไปตั้งแต่ปากคลองจนถึงหน้าวัดสุวรรณาราม (กุสุมา รักษมนี, 2554) นอกจากนี้ใน พ.ศ. 2453 ได้เกิด การจัดสร้างโรงเรียนขึ้นจากความตั้งใจของชุมชนตั้งแต่เมื่อครั้งที่มีการย้ายชุมชนข้ามฝั่งคลองไป โดยมีแนวคิดว่ ควรจะมีสถานที่สำหรับให้ลูกหลานได้ศึกษาเล่าเรียนทั้งด้านศาสนาและวิชาการสามัญทั่วไป ชื่อว่า โรงเรียนราชการณ (โรงเรียนมัธยมระสະສະມິຕີຍະ) (โรงเรียนมัธยมระสະສະມິຕີຍະ)

6.1.8 พ.ศ. 2484-2488 สมัยสงครามมหาเอเชียบูรพา - ชุมชนเกิดความเสียหาย

สมัยสงครามมหาเอเชียบูรพาที่สยามได้เข้าร่วมกับฝ่ายญี่ปุ่นในการประกาศสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตร ดังนั้นสยามจึงกลายเป็นอีกเป้าหมายหนึ่งของการถูกโจมตีจากสหรัฐอเมริกา เมื่อ พ.ศ. 2488 สหรัฐอเมริกาได้ทิ้งระเบิดลงพื้นที่บางกอกน้อย โดยมีเป้าหมายเพื่อทำลายสถานีรถไฟธนบุรีหรือสถานีรถไฟบางกอกน้อย เพื่อทำลายระบบการลำเลียงอาวุธ และเสบียงของญี่ปุ่นที่ส่งออกไปรบนอก แต่การทิ้งระเบิดในครั้งนั้นปรากฏว่าพลาดเป้าหมายจากสถานีรถไฟแต่กลับมาลงตรงมัสยิดบางกอกน้อย โรงเรียนราชการุณ รวมถึงชุมชนมุสลิมโดยรอบจนได้รับความเสียหายอย่างหนัก ทั้งทรัพย์สิน ผู้คน และสิ่งปลูกสร้าง เมื่อสงครามสงบลง ชาวชุมชนได้รวมตัวกันฟื้นฟูทั้งตัวอาคารมัสยิด โรงเรียนราชการุณขึ้นมาใหม่อย่างรวดเร็ว

6.1.9 พ.ศ. 2500-2514 การพัฒนาระบบถนน - ชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่

เมื่อมีการส่งเสริมเรื่องการพัฒนา ภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ที่ในช่วงแรกนั้นเน้นให้ความสำคัญต่อระบบสาธารณูปโภคพื้นฐาน อันนำมาซึ่งความเจริญ ธนบุรีจึงกลายเป็นเมืองที่รองรับความเจริญ การเชื่อมต่อกับภูมิภาคต่าง ๆ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพครั้งใหญ่ จากชุมชนริมน้ำมาสู่การเป็นชุมชนบก จากชุมชนเรือนแพและการค้าขายมาเป็นชุมชนอยู่อาศัย จากเดิมที่คลองและแม่น้ำเป็นจุดกำเนิดของชุมชนต่าง ๆ อำนวยประโยชน์ต่อความเป็นอยู่สภาพวิถีชีวิต ที่อยู่อาศัย อาชีพ และขนบธรรมเนียมประเพณี รูปแบบดังกล่าวถูกเปลี่ยนไปสู่การดำรงชีวิตของเมืองสมัยใหม่ แบบเมืองฟังก์ก ที่อยู่กับถนนอันเป็นรูปแบบของการตั้งถิ่นฐานที่ต่างจากอดีตอย่างสิ้นเชิง (กุสุมา รัชมณี, 2554)

6.1.10 พ.ศ. 2531-2537 เศรษฐกิจฟองสบู่ - เกิดมูลค่าของพื้นที่ชุมชน

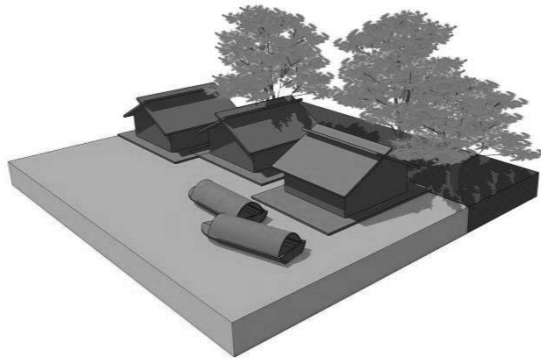
ในยุคที่เศรษฐกิจไทยกำลังเฟื่องฟูสูงสุด ฟองตัวเหมือนฟองสบู่ พื้นที่ทางเศรษฐกิจเป็นสิ่งที่มีความต้องการสูง ด้วยทำเลพื้นที่ของเมืองธนบุรีที่มีความเหมาะสมในหลาย ๆ ด้านส่งผลให้พื้นที่บริเวณดังกล่าวมีราคาสูง และเป็นที่ต้องการอย่างมาก ส่งผลโดยตรงต่อมูลค่าของพื้นที่ชุมชนมัสยิดบางกอกน้อย ทำให้เกิดการเช่าที่ไปจนถึงการขายพื้นที่ดินบริเวณดังกล่าว นอกจากนี้ลักษณะการใช้งานของพื้นที่บริเวณรอบนอกก็เปลี่ยนไปอย่างสิ้นเชิง

เห็นได้ว่าตัวชุมชนมีความเป็นมาที่ยาวนาน ทั้งในด้านของสภาพภูมิฐานเดิมที่เป็นพื้นที่ตั้ง มีการเปลี่ยนแปลงจากทั้งธรรมชาติเอง และการกระทำของมนุษย์ ยุคสมัยและเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นส่งผลต่อภูมิทัศน์ วัฒนธรรมในพื้นที่มากมาย ซึ่งวัฒนธรรมหรือรูปแบบวิถีชีวิตนี้เองที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวของชุมชน เห็นได้จากคุณค่าและอัตลักษณ์ทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่ปรากฏขึ้น ไม่ว่าจะเป็นขนบธรรมเนียมประเพณีอิสลามสื่อออกมายังรูปแบบการใช้ชีวิต พฤติกรรม หรือกิจกรรมที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลา รวมไปถึงเทศกาลต่าง ๆ ทั้งหมดนี้ล้วนเชื่อมโยงกับการใช้งานพื้นที่ภูมิทัศน์โดยตรงซึ่งปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงทั้งทางกายภาพ และการเปลี่ยนแปลงของบริบทโดยรอบ ทำให้คนในชุมชนเองต้องมีการปรับตัว ปรับพฤติกรรมตลอดเวลา ส่งผลให้ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงมาจนถึงปัจจุบัน ดังจะกล่าวในรายละเอียดต่อไป

6.2 การเปลี่ยนแปลงทางภูมิทัศน์ที่เกิดจากวัฒนธรรมของคนในชุมชน

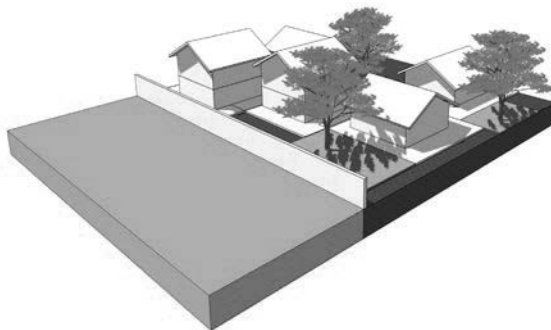
ภายหลังการทำความเข้าใจทฤษฎีสถาปัตยกรรมปฏิสังขาร ข้อมูลการศึกษาการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์ชุมชนมัสยิดบางกอกน้อยนี้ จะถูกกล่าวถึงในสองช่วงเวลา คือ รูปแบบอดีต และรูปแบบในปัจจุบัน สำหรับรูปแบบภูมิทัศน์ของชุมชนในอดีต นับระยะเวลาตั้งแต่การตั้งชุมชนไปจนถึง ช่วง พ.ศ. 2488 หรือก่อนยุคที่จะมีการพัฒนาระบบถนน ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพที่สำคัญ และนับตั้งแต่ พ.ศ. 2488-2562 ถือว่าเป็นรูปแบบภูมิทัศน์ในปัจจุบัน

6.2.1 การปฏิสัมพันธ์ (interaction)

ภาพที่ 6 การปฏิสัมพันธ์ของบ้านเรือนแพกับน้ำ

รูปแบบภูมิทัศน์ในอดีต เนื่องจากรูปแบบการตั้งถิ่นฐานเดิมเป็นพื้นที่ริมน้ำ เกิดจากการเลือกลักษณะของภูมิทัศน์เดิมเป็นหลัก ลักษณะพื้นที่พักอาศัยจึงอยู่ท่ามกลางธรรมชาติ รูปแบบเป็นบ้านเรือนแพริมน้ำ มีลักษณะการใช้งานของท่อน้ำที่เชื่อมต่อกัน การเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติมีผลโดยตรงกับการอยู่อาศัย ได้แก่ น้ำขึ้น น้ำลง ความสัมพันธ์ของคนกับธรรมชาติเป็นไปในลักษณะของการเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ต่างฝ่ายต่างได้รับผลประโยชน์

ภาพที่ 7 ลักษณะบ้านก่ออิฐถือปูนในปัจจุบัน

รูปแบบภูมิทัศน์ในปัจจุบัน รูปแบบที่พักอาศัยมีความสัมพันธ์กับระบบถนนมาก เปลี่ยนลักษณะของบ้านเรือนแพเป็นบ้านก่ออิฐถือปูน มีการจัดสรรพื้นที่ว่างบางส่วนเป็นสวนหย่อม สวนครัว เลี้ยงสัตว์ขนาดเล็ก ได้แก่ นก ไก่ ส่วนคลองบางกอกน้อยเปลี่ยนจากระบบสัญจรเป็นเพียงทัศนียภาพที่มองเห็นเพียงอย่างเดียว

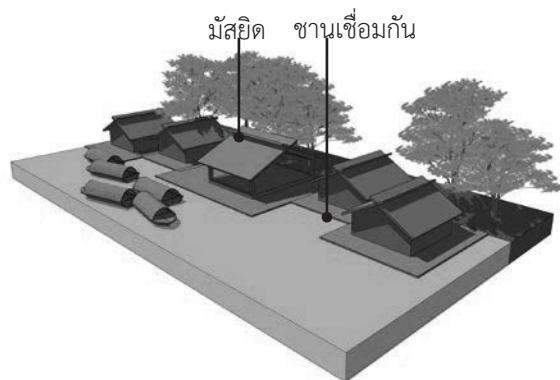

ภาพที่ 8, 9 ภาพถ่ายพื้นที่สีเขียวที่สวดแทรกไปยังชุมชนในปัจจุบัน

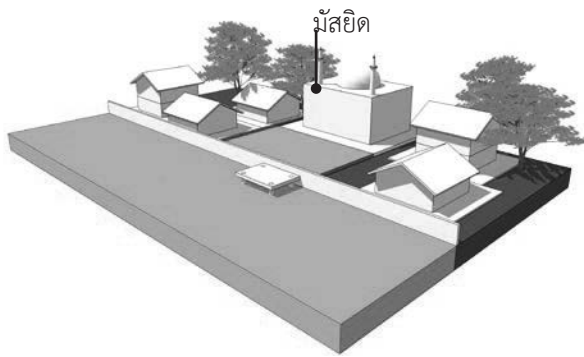
ภาพที่ 10 ภาพถ่ายแม่น้ำเจ้าพระยาที่ติดกับชุมชน

6.2.2 การสร้างสังคม (association)

ภาพที่ 11 พื้นที่ชานเชื่อมกัน สังคมใกล้ชิด มัสยิดขนาดเล็ก เข้าถึงง่าย

รูปแบบภูมิทัศน์ในอดีต เนื่องจากลักษณะการอยู่อาศัยของคนในสมัยเก่าเป็นไปในรูปแบบครอบครัวขยาย บ้านแต่ละหลังรู้จักกัน และเป็นเครือญาติกันหมด สามารถไปมาหาสู่ได้ ทำให้รูปแบบของการวางบ้านเรือนแพมีพื้นที่ในการทำกิจกรรมรวมกัน คือบริเวณแพของบ้านที่อยู่ติดกัน นอกจากนี้พื้นที่สำคัญในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาก็เป็นรูปแบบแพลอยน้ำ เช่นกัน ทำให้เกิดความใกล้ชิด (Intimate Area) เข้าถึงสะดวกถึงกันได้หมด การใช้งานพื้นที่เป็นไปในรูปแบบที่ยืดหยุ่นได้ (Flexible Area)

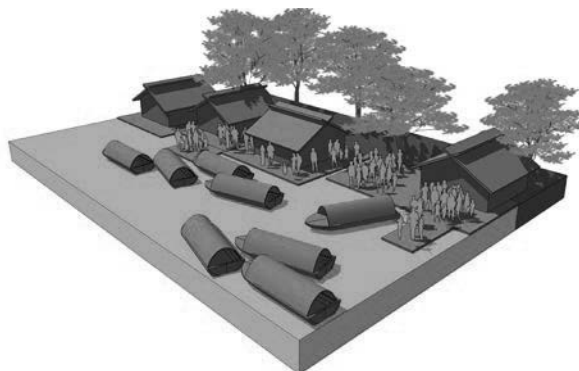
ภาพที่ 12 ชุมชนเกาะตัวกัน มีอาคารมัสยิดยกสูง

รูปแบบภูมิทัศน์ในปัจจุบัน ได้แก่ รูปแบบครอบครัวขยาย บ้านแต่ละหลังมีสมาชิกที่หลากหลายวัยอยู่ร่วมกัน มีความเปลี่ยนแปลงคือ การใช้ชีวิตถูกแบ่งเป็นส่วน ๆ และต้องการความเป็นส่วนตัวมากขึ้น การวางตัวของบ้านแต่ละหลังมีขอบเขตที่ชัดเจนกว่าในอดีต อย่างไรก็ตามพื้นที่ที่ยังเชื่อมต่อกัน และไปมาหาสู่กันได้สะดวกเช่นเดิม ซึ่งลักษณะดังกล่าวสืบเนื่องมาจากวิธีการสร้างสังคมที่แน่นแฟ้นของชุมชนมุสลิมยังคงมีอยู่ เพียงแต่แยกตัวของชุมชนที่ชัดเจนจากพื้นที่ภายนอก เพื่อปกป้องตัวชุมชนเองจากการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่เมือง

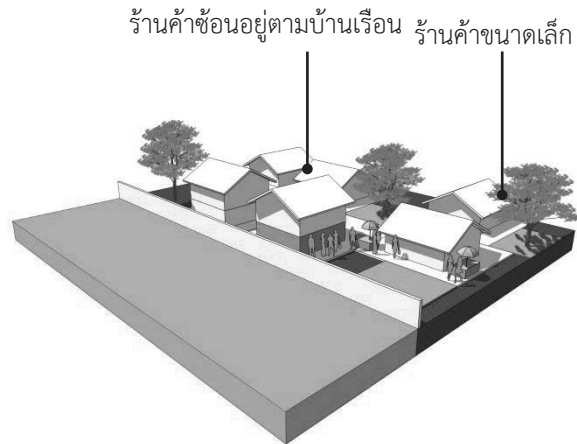
ภาพที่ 13, 14 ภาพถ่ายการเชื่อมต่อภายในชุมชน ระหว่างบ้านแต่ละหลัง

6.2.3 การดำรงชีพ (subsistence)

ภาพที่ 15 การค้าขายบนเรือนแพ

รูปแบบภูมิทัศน์ในอดีต พบว่าอาชีพหลักของชุมชนมุสลิมริมคลองบางกอกน้อยคือ การค้าขาย ซึ่งเดิมเป็นการค้าขายเพียงเพื่อดำรงชีพ ต่อมาได้เปลี่ยนเป็นสังคมนานการค้าที่สำคัญของเมือง มากกว่าแค่การดำรงชีพ ในแต่ละบ้านเรือน ในขณะเดียวกันพบว่า วิธีการค้าขายเป็นรูปแบบใกล้ชิดสนิทสนมกัน ตามภาษาที่ใช้เรียก พ่อค้า แม่ค้า และลูกค้า มีความเป็นครอบครัวมากกว่า ผู้ซื้อกับผู้ขาย ลักษณะการค้าครั้งนี้เองสืบเนื่องมาจากรูปแบบ การเลือกที่พักอาศัยในบริเวณภูมิฐานลักษณะนี้ ความสัมพันธ์ของพื้นที่ต่อความเป็นอยู่ของคนในชุมชนเชื่อมต่อกัน ชัดเจนมาก

ภาพที่ 16 ชุมชนบ้านพักอาศัย มีร้านค้าขนาดเล็ก

รูปแบบภูมิทัศน์ในปัจจุบัน ลักษณะพื้นที่ภูมิศาสตร์ของชุมชน ไม่ได้เป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีพ อีกต่อไป อาชีพดั้งเดิมที่ผูกติดกับลักษณะสถาปัตยกรรมของบ้านเรือนหายไปตามกาลเวลา เหลือเพียงการใช้งาน เป็นที่พักอาศัยเท่านั้น อย่างไรก็ตามยังมีการค้าขายอยู่บ้าง เป็นลักษณะของแผงร้านเล็ก ๆ เกะตามพื้นที่หน้าบ้าน ข้างบ้าน เช่น ร้านตัดผม และร้านขายอาหาร ร้านขายของแห้ง โดยเฉพาะในช่วงเดือนถือศีลอด (รอมฎอน) ของทุกปี

ภาพที่ 17, 18 ภาพถ่ายร้านค้าขายเล็ก ๆ ภายในชุมชน

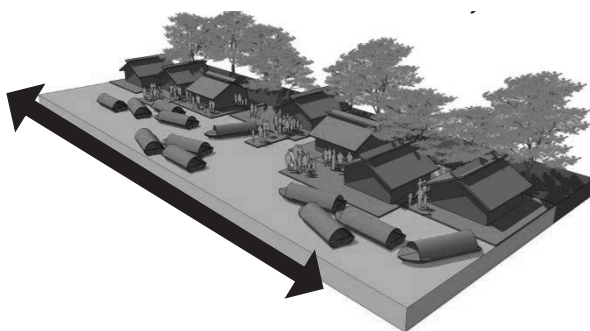
6.2.4 การให้ความสำคัญต่อสถานภาพในสังคม (Bisexuality Concept)

ภาพที่ 19 พื้นที่สาธารณะ บ้านเรือนมีชีวิตชีวา

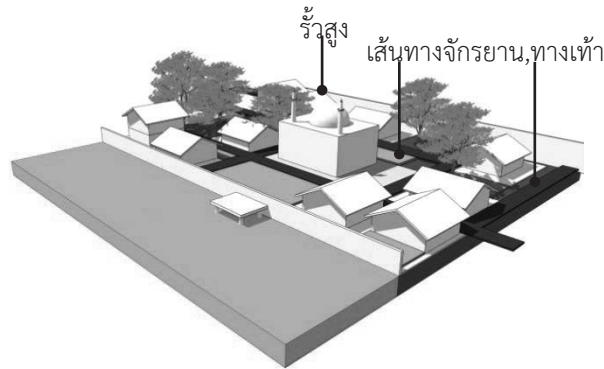
รูปแบบภูมิทัศน์ในอดีตและปัจจุบัน เนื่องจากรูปแบบของวัฒนธรรมอิสลามที่มีการกำหนดหน้าที่ และขอบเขตของชายหญิงที่ค่อนข้างชัดเจน ทำให้พฤติกรรมในส่วนนี้ไม่มีการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน ได้แก่ พื้นที่การใช้งานที่ต้องทำการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา มีการแบ่งทั้งเส้นทางสัญจรออกเป็นสองส่วนคือส่วนของผู้ชาย และส่วนของผู้หญิง ลานจัดกิจกรรมมีความยืดหยุ่นของผู้ใช้งานตามช่วงเวลา นอกจากนี้สังคมยังเป็นลักษณะของสังคมที่พึ่งพาผู้อาวุโส ผู้ที่ส่วนใหญ่มีอาชีพเป็นครู นักวิชาการ ทำให้ลูกหลานเคารพนับถือ ดูแลลูกหลานทำให้ไม่มีบ้านพักคนชรา ไม่จำเป็นต้องมีสถานรับเลี้ยงเด็กเล็กในชุมชน

6.2.5 การสร้างขอบเขต (territoriality)

ภาพที่ 20 ขอบเขตคือลำแม่น้ำ ชานที่เชื่อมกัน

รูปแบบภูมิทัศน์ในอดีต การสร้างขอบเขตของชุมชนในอดีต ไม่มีความชัดเจน เนื่องจากการสัญจรสามารถเข้าได้ถึงทั้งหมด ไม่ว่าทางน้ำ หรือการเดินข้ามเรือนแพไปมา ระยะทางในการสัญจรก็ไม่ไกลมาก ไปมาสะดวก มีความยืดหยุ่นสูง เป็นชุมชนที่ไม่เกาะกลุ่มมาก เนื่องจากเรียงตัวไปตามแนวคลอง และลักษณะของการค้าขายมาตั้งแต่ดั้งเดิมนี้เองทำให้ชุมชนดังกล่าว ทำหน้าที่เป็น “ย่านการค้า” ให้กับเมือง

ภาพที่ 21 ขอบเขตเป็นร้วสูง เส้นทางสัญจรทางบก

รูปแบบภูมิทัศน์ในปัจจุบัน ขอบเขตของชุมชนในปัจจุบันชัดเจน และเกาะกลุ่มกันมาก เนื่องจากการกั้นร้วสูง ตัดขาดออกจากบริบทภายนอก การสัญจรทางถนน ทางเท้า เป็นอีกส่วนหนึ่งที่สร้างให้พื้นที่เกิดขอบเขตจากเส้นทางดังกล่าว ในขณะที่ยวกันขอบเขตของบ้านแต่ละหลังยังเชื่อมต่อ แต่ไปมาหาสู่กันได้เช่นเดิมกับในอดีต ส่วนความเป็น “ย่านการค้า” หายไปเนื่องจากการเปลี่ยนจากสังคมการค้ามาเป็นสังคมอยู่อาศัย

ภาพที่ 22, 23 ภาพถ่ายเส้นทางเดินที่ติดกับภายนอกชุมชน

6.2.6 การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมตามกาลเวลา (temporality)

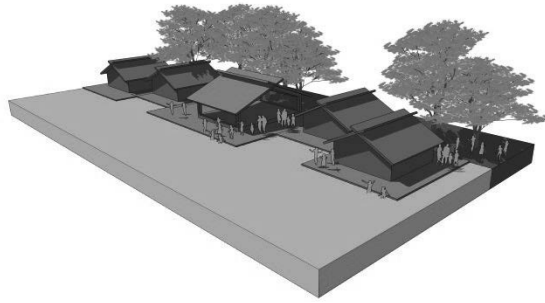
ภาพที่ 24 พื้นที่มีชีวิตชีวาจากเทศบาลเมือง

รูปแบบภูมิทัศน์ในอดีตและปัจจุบัน ชุมชนแห่งนี้ถือว่าเป็นชุมชนที่มีชีวิตตลอดเวลา ในช่วงวันธรรมดา ยังมีคนอาศัยอยู่ จากในอดีตที่ทำการค้าขายอยู่กับเรือนตลอดเวลา ปัจจุบันวัยหนุ่มสาวเข้าไปทำงานในเมือง แต่ยังมีจำนวนของแม่บ้าน และผู้เฒ่าผู้แก่ที่อาศัยอยู่ในบ้าน ออกมานั่งทำกิจกรรมบริเวณลานมัสยิดหรือใช้เวลาในสวนหย่อมหลังบ้าน ที่สำคัญในช่วงเวลาปฏิบัติศาสนกิจโดยเฉพาะวันศุกร์ ที่จะมีคนมากเป็นพิเศษ ในช่วงวันตรุษ งานประจำปี ตลอดจนช่วงเดือนถือศีลอด เวลาเย็นไปจนถึงกลางคืนกลายเป็นมีชีวิตมากกว่ากลางวันเนื่องจากมีการจัดเลี้ยงอาหาร ปฏิบัติศาสนกิจร่วมกัน และกิจกรรมนันทนาการต่าง ๆ เช่น นั่งดื่มชา หรือนั่งปราชญ์กัน

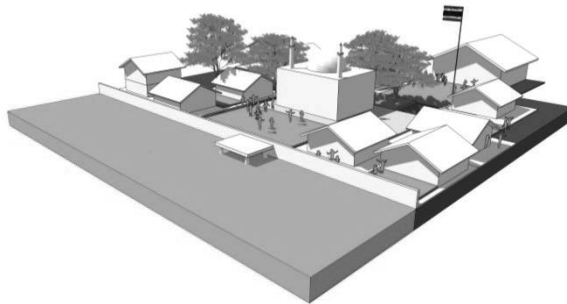
ภาพที่ 25, 26 ภาพถ่ายพื้นที่จัดงานในเทศบาลต่าง ๆ

6.2.7 การเรียนรู้ (learning)

ภาพที่ 27 ทุกพื้นที่สามารถเรียนรู้ได้

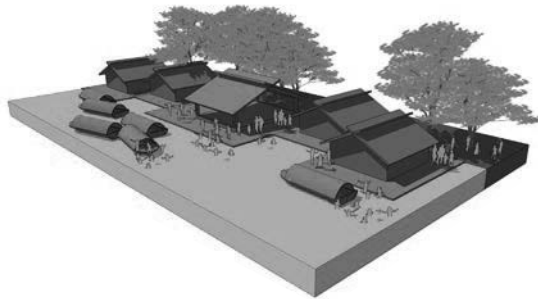
รูปแบบภูมิทัศน์ในอดีต พื้นที่การเรียนการสอนในอดีตมีอยู่ทั่วทุกแห่งบริเวณแพลงน้ำโดยเฉพาะเรือนที่เป็นมัสยิด มีเด็กในชุมชนรวมตัวกัน นั่งอ่านคัมภีร์ และเรียนหนังสือ ซึ่งต่อมาได้มีการจัดตั้งโรงเรียนอย่างเป็นทางการ ทำให้พื้นที่มีความชัดเจน และเป็นระบบมากขึ้น อย่างไรก็ตามรูปแบบการเรียนในอดีตก็ยังคงต้องออกมานอกห้องเรียน เดินมายังมัสยิด หรือนั่งเรียนบนแพริมน้ำในช่วงเวลาไหนก็ได้

ภาพที่ 28 สถานที่เรียนคือโรงเรียน

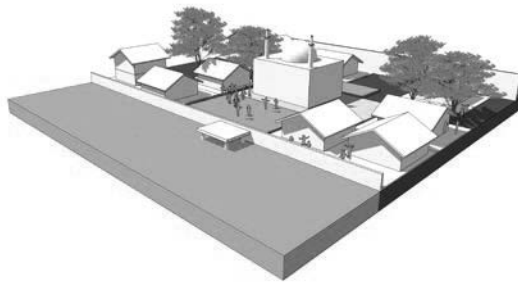
รูปแบบภูมิทัศน์ในปัจจุบัน พื้นที่การเรียนการสอนอยู่ในอาคารชัดเจน มีเวลาเข้าเรียน เวลาพัก เวลาเลิกเรียนที่ชัดเจน ทำให้ไม่ได้ใช้งานพื้นที่ภายนอกดังเช่นในอดีต

6.2.8 การเล่น (play)

ภาพที่ 29 เล่นริมห่าน้ำ ใต้ต้นไม้ กระโดดคลอง

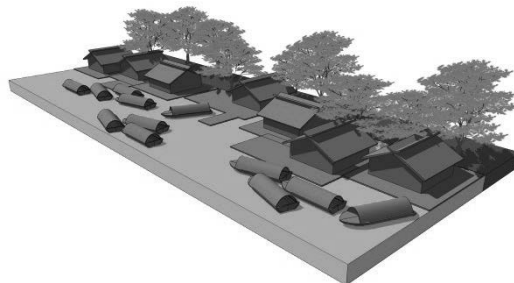
รูปแบบภูมิทัศน์ในอดีต พื้นที่เล่นของเด็กในชุมชน คือ พื้นที่ริมน้ำเป็นหลัก โดยเฉพาะรอบเรือนมัสยิด เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่เด็กมารวมตัวกันระหว่างวัน

ภาพที่ 30 พื้นที่เล่นจำกัดบริเวณรอบบ้าน มัสยิด

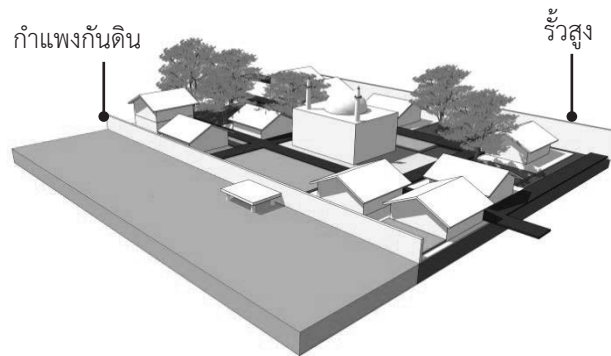
รูปแบบภูมิทัศน์ในปัจจุบัน พื้นที่เล่นของเด็กในปัจจุบันถูกจำกัดอยู่ในบ้าน ไม่ได้สัมพันธ์กับธรรมชาติ หรือริมน้ำดังเช่นในอดีต

6.2.9 การป้องกัน (defense)

ภาพที่ 31 เรือนแพเข้าถึงจากคนภายนอกยาก

รูปแบบภูมิทัศน์ในอดีต เนื่องจากพื้นที่มีรอยต่อระหว่างเรือนแพชัดเจน และมีการจัดเรือนเป็นกลุ่ม ๆ ทำให้ไม่ต้องกังวลเรื่องความปลอดภัยมาก เพราะจะเข้าถึงจากคนภายนอกลำบาก

ภาพที่ 32 สร้างรั้วกันชัดเจน และกำแพงกันดิน

รูปแบบภูมิทัศน์ในปัจจุบัน มีรั้วสูงกันพื้นที่ชุมชนจากภายนอกชัดเจน แต่ในบริเวณภายในชุมชนเอง ยังเชื่อมต่อกันด้วยเส้นทางสัญจรถึงกันเกือบทั้งหมด

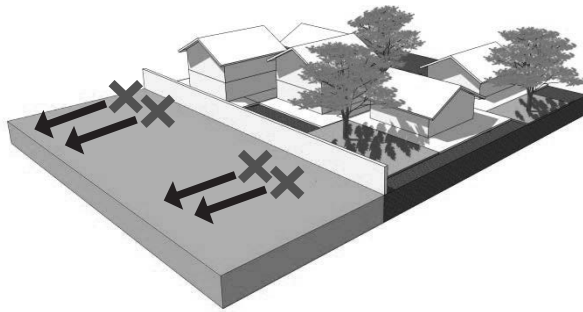
ภาพที่ 33, 34 ภาพถ่ายแนวรั้วสูงที่กั้นชุมชนกับภายนอก

6.2.10 การปรับตัว (exploitation)

ภาพที่ 35 น้ำขึ้น น้ำลง ส่งผลต่อการปรับตัว

รูปแบบภูมิทัศน์ในอดีต พื้นที่ของชุมชนมีการปรับตัวไปตามการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ ไม่มีความเดือดร้อนในการอยู่อาศัย เช่น เมื่อน้ำขึ้น น้ำลง น้ำหลาก ลักษณะของบ้านเรือนแพยังคงทำหน้าที่เป็นที่พักอาศัย และเครื่องมือในการประกอบอาชีพได้ หรือลักษณะของวัฒนธรรมที่ชัดเจนของชุมชน ที่มีการกำหนดพื้นที่การใช้งานในลักษณะต่าง ๆ ชุมชนเรือนแพนี้ ก็ยังสามารถสร้างให้เกิดพื้นที่การใช้งานสาธารณะของคนในชุมชนได้ พื้นที่ที่มีความยืดหยุ่นในการใช้งานสูงมาก

ภาพที่ 36 อาคารยกสูงหนีน้ำ ชุมชนไม่ปรับตัว ไม่สนใจธรรมชาติ

รูปแบบภูมิทัศน์ในปัจจุบัน การปรับตัวของลักษณะทางกายภาพ เป็นไปในรูปแบบของการปรับเปลี่ยนธรรมชาติเพื่อให้ความเป็นอยู่สบายขึ้น เนื่องจากลักษณะของวิถีชีวิตเปลี่ยนไปมาก ชุมชนไม่ต้องพึ่งพาน้ำอีกต่อไป

7. สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ

ตารางที่ 1 ความสัมพันธ์ของสถาปัตยกรรมปฏิสังขาร และสภาพภูมิทัศน์ในชุมชนมัสยิดบางกอกน้อย

สถาปัตยกรรมปฏิสังขาร	รูปแบบภูมิทัศน์ในอดีต	รูปแบบภูมิทัศน์ในปัจจุบัน
1. การปฏิสัมพันธ์	- ชุมชนเรือนแพริมน้ำ สัมพันธ์กับธรรมชาติ	- ชุมชนบ้านก่ออิฐถือปูน
2. การสร้างสังคม	- เรือนแพเชื่อมต่อกันหมด ไปมาหาสู่ถึงกัน - เรือนแพมัสยิด เข้าถึงง่าย (intimate area)	- บ้านมีขอบเขตของตัวเองชัดเจนขึ้น - มัสยิดเปลี่ยนเป็นอาคารยกพื้น
3. การดำรงชีพ	- ค้าขายจากเรือนแพ อาศัยคลองเป็นหลัก - จำเป็นต้องพึ่งพาธรรมชาติ	- บ้านเรือนเพื่ออยู่อาศัย - ไม่พึ่งพาธรรมชาติ
4. การให้ความสำคัญต่อสถานภาพในสังคม	- พื้นที่ใช้งานถูกแบ่งเป็น 2 ฝั่ง ชายและหญิง ขอบเขตทางกายภาพชัดเจน - พื้นที่อเนกประสงค์ จัดการให้ใช้งานได้สองรอบ คือ ผู้ชายใช้งาน และผู้หญิงใช้งาน - สังคมมีชีวิตตลอดวัน ผู้สูงอายุ เด็กเล็ก แม่บ้าน อยู่ในชุมชน ช่วงกลางวันธรรมดา	
5. การสร้างขอบเขต	- ไม่มีรั้วชัดเจน ขอบน้ำทำหน้าที่เป็นรั้วกัน - เส้นทางสัญจรเป็นทางน้ำ และเดินข้ามแพ - ชุมชนกระจายตัวไปตามคลองแนวยาว	- มีรั้วรอบขอบชิดชัดเจน - เส้นทางสัญจรเป็นทางเดิน - ชุมชนเกาะกลุ่มมาก
6. การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมตามกาลเวลา	- พื้นที่เดียวใช้งานได้หลากหลายตามเวลา เทศกาล ประเพณี ที่เปลี่ยนไป - พื้นที่มีชีวิตทั้งกลางวัน และกลางคืน	
7. การเรียนรู้	- เรียนรู้ได้ทุกพื้นที่ ทุกเวลา	- มีขอบเขตการเรียนรู้ เวลาชัดเจน
8. การเล่น	- เล่นได้ทุกพื้นที่ ทุกเวลา	- มีพื้นที่การเล่นชัดเจน
9. การป้องกัน	- มีรอยต่อคือขอบแพกับแม่น้ำ ป้องกันอันตราย - เข้าถึงจากภายนอกยาก	- สร้างรั้วสูงจากบริบทภายนอก - ภายในยังเชื่อมต่อกันหมด
10. การปรับตัว	- ชุมชนเรือนแพมีความยืดหยุ่นเปลี่ยนแปลงไปตามธรรมชาติ	- ยกอาคารมัสยิด สร้างบ้านเรือนให้สูงขึ้นน้ำ ไม่เกิดการปรับตัว

จากผลการศึกษาสรุปได้ว่าพฤติกรรมสำคัญ ที่ส่งผลให้เกิดภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนนี้ชัดเจน ประกอบไปด้วยสองรูปแบบ รูปแบบแรก คือพฤติกรรมการให้ความสำคัญต่อสถานภาพในสังคม ได้แก่ การกำหนดขอบเขตพื้นที่ ระหว่างเพศสภาพที่ต่างกัน ส่งผลไปยังพื้นที่ใช้งานที่แบ่งแยกระหว่างเพศชัดเจน และพื้นที่ใช้งานที่ต้องยืดหยุ่นตลอดเวลา การให้ความสำคัญกับเพศหญิงในการดูแลลูกหลาน อยู่กับบ้าน ส่งผลให้สังคมมีชีวิต มีการใช้งานตลอดทั้งวัน รวมไปถึงผู้เฒ่าผู้แก่ที่ใช้เวลาส่วนมากของวันอยู่ในพื้นที่อเนกประสงค์บริเวณรอบมัสยิด รูปแบบที่สอง คือการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมตามกาลเวลา ได้แก่ ทุกหัวเลขาของช่วงวันจะมีการปฏิบัติศาสนกิจ คนส่วนมากจึงต้องเดินเท้าไปยังมัสยิดเพื่อสวดมนต์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งช่วงบ่ายของวันศุกร์ที่มีชายมุสลิมจำนวนมากมายังมัสยิดวิถีชีวิตในระหว่างเดือนถือศีลอด ช่วงเย็นไปจนถึงกลางคืนจะมีการทำกิจกรรมร่วมกัน ในขณะที่กลางวันเป็นช่วงเวลาของการพักผ่อน นอกจากนี้ยังมีวันตรุษอิสลามที่มีการปฏิบัติศาสนกิจบริเวณภายนอกอาคาร ส่วนของรูปแบบพฤติกรรมอื่นเป็นพฤติกรรมที่มีการเปลี่ยนแปลงระหว่างอดีตกับปัจจุบันชัดเจน โดยเฉพาะความสัมพันธ์กับธรรมชาติที่ลดลงมากจนทำให้ไม่เกิดการพึ่งพาอาศัยเหมือนในอดีต

ชุมชนมุสลิมบางกอกน้อยนี้เป็นตัวอย่างที่ดีในการทำความเข้าใจการเกิดสังคม เพื่อศึกษาสาเหตุของรูปแบบกายภาพพื้นที่ภูมิทัศน์ที่เกิดขึ้น และจากการศึกษาที่พบว่าลักษณะทางกายภาพของชุมชนเปลี่ยนแปลงน้อยกว่าบริบทเมืองภายนอก ปัจจัยที่พบทั้งสองรูปแบบข้างต้น เป็นข้อสรุปได้ว่า ควรพัฒนาต่อยอด หรือออกแบบไปในทิศทางดังกล่าว ให้เกิดชุมชนที่ยั่งยืนต่อไปได้ อย่างไรก็ตามการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจการเกิดภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนมุสลิมบางกอกน้อยนี้ เป็นเพียงจุดเริ่มต้นที่เนื้อหาหรือข้อมูลในงานเขียนชิ้นนี้สามารถนำไปต่อยอดเพื่อศึกษาเพิ่มเติมหรือหาแนวทางในการปรับตัวเพื่อความยั่งยืนของชุมชนต่อไปได้

8. กิตติกรรมประกาศ

ผลงานชิ้นนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัย ซึ่งนำเสนอที่งานประชุมวิชาการระดับชาติ สาขาภูมิสถาปัตยกรรม ครั้งที่ 4 (The 4th National Conference on Landscape Architecture - NCLA2019) หัวข้อ “Inclusive Landscape” ในวันเสาร์ที่ 31 สิงหาคม พ.ศ. 2562 ณ โรงแรมจัสมิน ซิตี้ สุขุมวิท 23

9. เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

- กุสุมา รักษมณี. (2554). วิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนริมคลองบางกอกน้อย. *วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยธนบุรี*, 11(26), 82-90.
- ทิพย์สุดา ปทุมานนท์. (2549). *จิตวิทยาสถาปัตยกรรมสวัสดิ์*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์. (2558). ประวัติศาสตร์ท้องถื่นย่านคลองบางกอกน้อยฝั่งเหนือ. *วารสารวิชาการ มหาวิทยาลัยศิลปากร*, 8(2), 46-60.
- สำราญ ผลดี. (2561). มุสลิมบางกอกน้อย: พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ อัตลักษณ์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมอิสลามในเมืองหลวง. *วารสารวิชาการ มหาวิทยาลัยธนบุรี*, 12(28), 317-327.
- อนุวัฒน์ การถัก, และทรงยศ วีระทวีมาศ. (2558). ภูมิทัศน์วัฒนธรรม: ความหมาย พัฒนาการทางแนวคิดและทิศทางการศึกษาวิจัย. *วารสารวิชาการ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น*, 14(2), 3-12.

ภาษาอังกฤษ

- Brown, J., Mitchell, N. J., & Beresford, M. (2009). *The Protected Landscape Approach: Linking Nature, Culture and Community*. Gland, Switzerland and Cambridge, UK: The world conservation union
- Hall, E.T. (1959). *The Silent Language*. Garden City, New York: Doubleday.
- Sauer, C.O. (1967). *Land and Life: A Selection of The Writing of Carl Ortwin Sauer*. Berkeley: University of California Press.
- Sauer, C.O. (2009). *Carl Sauer on Culture and Landscape*. United States of America: Louisiana State University Press.
- Watson, R., McKenna, H., Cowman, S., & Keady, K. (Eds.). (2008). *Nursing research: Designs and methods*. Edinburgh, Scotland: Churchill Livingstone Elsevier.